

Олександр Юга

ПРОБЛЕМА ПОШУКУ РІЧПОСПОЛИТСЬКОЮ ПОЛІТИЧНОЮ ЕЛІТОЮ ШЛЯХІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ “УКРАЇНСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ” В СЕРЕДИНІ XVII ст. У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Однією з проблем історії Речі Посполитої середини XVII ст., яка не стала предметом спеціального дослідження у вітчизняній історіографії, є “українська політика” її політичної еліти через призму поглядів і дій основних угруповань, спільного й відмінного у їхніх концепціях. Вивчення цієї проблеми потребує з’ясування наукового доробку польських дослідників.

Вперше існування різних підходів серед польсько-литовських саванників до врегулювання конфлікту між Річчю Посполитою та козацькою Україною в середині XVII ст. помітили сучасники подій С. Твардовський¹, Л. Рудавський² і В. Коховський^{3*}. Їх праці справили вагомий вплив на формування концептуальних засад пізнішої польської історіографії (насамперед у частині трактування українських подій в якості “домової війни” в Речі Посполитій). Їх цінність зумовлена тим, що в них розкриваються позиції багатьох коронних і литовських урядовців щодо шляхів розв’язання “козацької проблеми” та відзначаються розбіжності у них.

Представники “краківської школи” польської історіографії Ю. Шуйський, М. Бобржинський та А. Валевський звернули увагу на існування в Речі Посполитій двох “партій”, які пропонували діаметрально протилежні варіанти розв’язання “козацького питання” впродовж 1648–1659 рр. Більш доцільною дослідники вважали діяльність поміркованих урядовців на чолі з Є. Оссолінським та А. Киселем, які намагалися порозумітися з козацькою Україною. Гадацький договір історики вважали “важливим і розумним” кроком правлячої верхівки Речі Посполитої, подібного якому вона “більше (ніколи) не чинила”, за що вона заслуговує на “пам’ятник хвали”⁴.

¹ S. Twardowski, *Wojna domowa z kozaki, tatar, moskwą, szwedami i węgry*, Calissu 1681, 388 s.

² W.J. Rudawski, *Historja Polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego (1648–1660)*, Petersburg (Mohylew) 1855, t. 1, 323 s.

³ W. Kochowski, *Historja panowania Jana Kazimierza*, Poznań 1859, t. 1, 369 s.

* Поділяємо міркування більшості істориків, що ці роботи слід вважати одночасно джерелами вивчення тогочасних подій.

⁴ J. Szujski, *Historia Polska*, Kraków 1889, t. IX, s. 289; J. Szujski, *Dzieje Polski podług ostatnich badań*, Lwów 1864, t. 3: *Królowie wolno obrani*, cz. 1: r. 1572–1668, s. 414–415; M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1927, wyd. 4, t. 2, s. 189; A. Walewski, *Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kazimierza (1655–1660)*, Krakow 1870, t. 1, s. 27.

Не оминули увагою політику правлячих кіл Речі Посполитої щодо козацької України у своїх працях К. Шайноха та Ф. Равіта-Гавронський. Так, К. Шайноха, описуючи розгортання в 1648 р. козацького повстання на Запорозжжі, відзначив, що найбільшими ворогами козацтва були М. Потоцький і М. Калиновський та розкрив їх заходи в напрямку “погашення пожежі”⁵. А. Киселя дослідник називав “головним знавцем козацьких справ”, який “найсильніше опирався війні з Хмельницьким”⁶. Прихильником використання “лагідних засобів” у політиці щодо до Війська Запорозького вважав також короля Владислава IV⁷. Аналогічними були погляди Ф. Равіти-Гавронського⁸, який ще й проаналізував польсько-український переговорний процес 1657–1658 рр., результатом якого стало підписання Гадяцького договору⁹. Після його ратифікації дослідник визначав Річ Посполиту “певного роду федерацією, яка включала Польщу, Литву і Русь”¹⁰. Варто відзначити, що обидва історики, дотримуючись концепції “домової війни”, по-суті не бачили існування в середині XVII ст. “української проблеми”.

Значно об’єктивнішим у своїх судженнях був видатний польський історик Л. Кубала, в працях якого спостерігається певний відхід від догматики “домової війни” та розширення джерельної бази за рахунок залучення нових матеріалів. Зокрема, він показав появу в середовищі політичної еліти Речі Посполитої ідеї замирення з Військом Запорозьким, проаналізував діяльність канцлера С. Оссолінського. Звернув увагу також на заходи польсько-литовських урядовців у розв’язанні “козацької проблеми” в період війни Речі Посполитої з Московською державою та Швецією¹¹.

⁵ K. Szajnocha, *Dwa lata dziejów naszych 1646–1648*, Lwów 1869, t. II, s. 20.

⁶ *Ibid.*, s. 35.

⁷ *Ibid.*

⁸ F. Rawita-Gawroński, *Bohdan Chmielnicki do elekcji Jana Kazimierza*, Lwów 1906, t. 1, 395 s.; F. Rawita-Gawroński, *Bohdan Chmielnicki od elekcji Jana Kazimierza do śmierci*, Lwów; Kraków 1909, t. 2, 487 s.

⁹ F.R. Gawroński, *Poselstwo Bieniewskiego. Od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadzackiej*, Lwów (G. Gebethner i Spółka) 1907, 93 s.

¹⁰ F. Rawita-Gawroński, *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-historyczny*, Warszawa 1922, s. 121.

¹¹ L. Kubala, *Jerzy Ossoliński*, Lwów 1924, 355 s.; L. Kubala, *Oblężenie Lwowa w roku 1648*, Warszawa, 1909, 32 s.; L. Kubala, *Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem*, Warszawa 1909, 81 s.; L. Kubala, *Przysięga w Pereasławiu i “stati” Bogdana Chmielnickiego*, *Kwartalnik Historyczny*, rocznik XVIII (1904) 220–242; L. Kubala, *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1917, 439 s.; L. Kubala, *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*, Lwów 1922, 655 s.; L. Kubala, *Wojna moskiewska r. 1654–1655*, *Szkice historyczne*, Kraków, 1910, ser. 3, 443 s.; L. Kubala, *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656*, *Szkice historyczne*, Lwów 1913, ser. 4, 496 s.

У 20–30-х роках ХХ століття на позицію представників політичної еліти Речі Посполитої щодо козацької України звернули увагу у своїх працях В. Конопчинський і В. Томкевич. Зокрема перший з них відзначив зусилля угодовської течії на чолі з київським воєводою А. Киселем у напрямку пошуку порозуміння з Б. Хмельницьким, яка, на думку дослідника, зазнала найбільшої невдачі з прийняттям українським гетьманом царської протекції в січні 1654 р. Гадяцький договір називав “розумним і справедливим компромісом”, якого вдалося досягти завдяки зусиллям “короля, королеви і небагатьох виняткових пророчих умів”¹². Щодо факту ратифікації гадяцьких домовленостей, відзначав, що на сеймі 1659 р. “поляки непогано склали іспит на політичну зрілість”¹³. В. Томкевич висвітлив діяльність І. Вишневецького, який впродовж 1648–1651 рр. виступав прихильником збройних засобів розв'язання “козацької проблеми”, а також відзначив протилежність поглядів І. Вишневецького та А. Киселя¹⁴. Визначаючи зміни в розстановці сил у Центрально-Східній Європі після Переяслава 1654 р., зауважував, що “козацька справа, яка досі була внутрішньою проблемою Речі Посполитої, відтепер на довгі роки ставала предметом польсько-московської боротьби”¹⁵. Дослідник відзначав також “велике моральне значення” Гадяцького договору, який “відкривав перед двома народами нові історичні горизонти”¹⁶.

С. Охманн¹⁷ та Л. Ченсьцік¹⁸ зробили вагомий внесок у вивчення проблеми розгляду річпосполитськими урядовцями “української проблеми” на сеймах 1648–1652 рр. Так, існування серед політичної еліти Речі Посполитої “воєнної” та “мирної” партій вперше виділила С. Охманн. Дослідниця визначила представників кожної з них станом на кінець 1648 – початок 1649 рр., їх цілі та розбіжності в засобах досягнення своїх задумів¹⁹.

¹² W. Konopczyński, *Czasy Jana Kazimierza*, Historia polityczna Polski, Kraków 1923, cz. II: Od r. 1505 do r. 1775, s. 341.

¹³ W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1986, t. 2, s. 38–39.

¹⁴ W. Tomkiewicz, *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*, Warszawa 1933, s. 181–380.

¹⁵ W. Tomkiewicz, *Kozaczyzna ukraińska*, Lwów 1939, s. 64.

¹⁶ *Ibid.*, s. 71.

¹⁷ S. Ochmann, *Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce, 1983, t. XXVIII, s. 135–159; S. Ochmann, *Protestacja braci polskich na sejmie elekcyjnym roku 1648*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce, 1983, t. XXVIII, s. 241–245; S. Ochmann, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Warszawa 1985, 270 s.; S. Ochmann-Staniszevska, *Autorytet Wazów w sejmie*, Czasy nowożytne. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplńskiego w 100 rocznicę urodzin, Wrocław 2005, s. 21–27; S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy: Prawo, doktryna, praktyka*, Wrocław (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego) 2000, t. I; t. II, 435 s.

¹⁸ Ł. Częścik, *Sejm warszawski w 1649/50 roku*, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk 1978, 169 s.

¹⁹ S. Ochmann, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, s. 11–14.

Разом зі З. Станішевським вона опублікувала спеціальну двохтомну працю з історії діяльності річпосполитського сейму впродовж періоду королювання Яна Казимира Вази, яка також містить важливу інформацію про політичну боротьбу в середовищі правлячої верхівки Польсько-Литовської держави навколо “української проблеми” у 1649–1659 рр.²⁰

Надзвичайно важливе значення має праця Л. Ченсьцік, в якій показана сеймова боротьба (на засіданнях не лише сенату, але й посольської ізби) з питань як внутрішньої, так і зовнішньої політики Речі Посполитої в другій половині 1649 – на початку 1650 рр., зокрема і з “української проблеми” (обговорення умов Зборівського договору та питання його затвердження сеймом)²¹.

Значну увагу питанню ставлення владних кіл Речі Посполитої до засобів розв’язання “української проблеми” в середині XVII ст. приділив у своїх працях З. Вуйцік. Зокрема, відзначив існування серед польських владних кіл урядовців, які мали наміри “збройного придушення козацького бунту” у 1648 р. (С. Потоцький й І. Вишневецький), а також тих з них, які “шукали шляхів порозуміння з українським повстанням” (Є. Оссолінський, А. Кисіль). Останніх дослідник назвав “продовжувачами старої концепції великого гетьмана Жолкевського, згідно якої з козаками краще трактувати, аніж воювати”²². Дослідник зауважує також, що головною метою польської еліти після 1654 р. стало прагнення розірвати українсько-російський союз та відновити на теренах козацької України шляхетські порядки²³. Цікавим є пізніше спостереження З. Вуйціка, згідно якого “московські царі багато чим завдячують саме помилкам, допущеним Річчю Посполитою у своїй політиці щодо України в XVI і XVII ст.”²⁴

Відомий дослідник В. Серчик також відзначав існування серед урядовців Речі Посполитої в середині XVII ст. не лише прихильників силової розправи з козацтвом, але й “декількох осіб, які намагалися через домовленості втихомирити повстання”, до яких відносив Є. Оссолінського й А. Киселя²⁵.

З представників польської історіографії кінця 80-х рр. XX – перших десятиліть XXI ст., які у своїх дослідженнях приділяли увагу проблемі

²⁰ S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszewski, *Op. cit.*

²¹ Ł. Częścik, *Op. cit.*, s. 12–143.

²² Z. Wójcik, *Dzikie Pola w ogniu. O kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1968, s. 157, 161, 166–167.

²³ Z. Wojcik, *Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejaslawiu*, *Kwartalnik Historyczny*, rocznik LXI, nr. 3 (1954) 77.

²⁴ Z. Wojcik, *Wojny kozackie w dawnej Polsce*, Kraków 1989, s. 78.

²⁵ W. Serczyk, *Ukraina w latach 1569–1795*, *Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość*, red. M. Karaś i A. Podraza, Kraków 1970, s. 263–265.

ставлення польсько-литовської політичної еліти до українських подій 1648–1659 рр., варто назвати Я. Качмарчика. Так, він подав характеристику оцінки подій 1648 р. М. Потоцьким, Є. Оссолінським, А. Киселем, новообраним королем Я. Казимиром та розкрив основні їх заходи на шляху розв'язання “української проблеми”²⁶. Дослідник фрагментарно подав перебіг засідань сеймів та розгляд української проблематики на них²⁷, а також вкрай побіжно показав заходи короля і уряду після Переяслава 1654 р.²⁸ В одній з найновіших своїх праць Я. Качмарчик розкриває основні аспекти політики владних кіл Речі Посполитої щодо козацької України після нападу у 1655 р. Швеції. Вкрай важливим є безпосереднє вміщення в роботу різних варіантів тексту Гадяцької угоди, що дозволяє простежити зміни в польсько-литовській політиці щодо козацької України впродовж 1658–1659 рр.²⁹

Л. Підгородецький звернув увагу на заходи польських урядовців у середині XVII ст. у напрямку пошуку військового союзу з Кримським ханством, що мало допомогти Речі Посполитій розгромити козацьку Україну³⁰. Його авторству належить також праця, в якій розкривається діяльність відомого польського полководця С. Чарнецького, зокрема і його ставлення до українських подій середини XVII ст.³¹

На особливу увагу заслуговують праці таких представників сучасної польської історіографії, як В. Бернацький, К. Бобятинський, А. Боров'як, Г. Віснер, Я. Домбровський, М. Дроздовський, М. Франц, П. Кроль, Д. Мілевський, А. Міронович, М. Нагельський, Р. Романський, В. Серчик, Т. Цесельський та інші дослідники, які опосередковано торкнулися досліджуваної проблеми.

З-поміж названих авторів слід виділити доробок Я. Домбровського. У центрі його уваги – ставлення урядовців до Зборівського договору 1649 р., розгляд української проблематики на засіданнях сеймів 1650 та 1652 рр., політика уряду Речі Посполитої щодо козацької України в період між прийняттям Б. Хмельницьким царської протекції та нападом влітку 1655 р. Швеції. Відзначимо, що як і більшість польських дослідників попередніх

²⁶ Я. Качмарчик, *Гетьман Богдан Хмельницький*, Перемишль; Л. 1996, с. 55–56, 60–64, 67–70, 92–94, 125–126, 144–145.

²⁷ *Ibid.*, с. 72–80, 86–87, 106–110, 154–159, 190–194, 225–228, 234–236.

²⁸ *Ibid.*, с. 286.

²⁹ J. Kaczmarczyk, *Rzeczpospolita Trojga Narodów – mit czy rzeczywistość*, Kraków 2007, s. 108–110; 111–115; 117–129; 134.

³⁰ L. Podhorodecki, *Chanał Krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII w.*, Warszawa 1987, s. 186–188.

³¹ L. Podhorodecki, *Stefan Czarniecki*, Warszawa (Bellona) 2009, 224 s.

десятиліть, Я. Домбровський визначає події національно-визвольної боротьби українців середини XVII ст. як “повстання”, яке Річ Посполита неспроможна була придушити силою, що змушувало уряд час від часу йти на поступки³².

П. Кролль один з небагатьох польських істориків, який визнає факт існування в середині XVII ст. “окремої козацької держави”, а Гадяцький договір називає “черговим етапом на шляху до самостійної України”. Серед чинників, які підштовхнули польсько-литовську політичну верхівку до порозуміння в 1658 р. з козацькою Україною, відзначає тривалу війну зі Швецією і погіршення стосунків з Московією. Водночас зауважує, що основна мета цього кроку з боку Речі Посполитої – спроба з допомогою козацької України повернути “польській державі значення, сили і втрачені землі”. Дослідник визнає, що основна перешкода на шляху втілення в життя умов Гадяцького договору полягала в неготовності всіх політичних сил Речі Посполитої затвердити його. Цілком слушно зауважує, що для Варшави “Україна становила резервуар військових сил в особі козацьких полків”, чим власне і була зумовлена специфіка сприйняття її не як політичного організму, а як суто мілітарного чинника у своїх руках у боротьбі проти внутрішніх та зовнішніх ворогів³³.

Важливе значення має також праця сучасного польського дослідника М. Франца “Ідея козацької держави на українських землях в XVI–XVII ст.”. Щодо виникнення “козацької проблеми”, автор чітко зазначає, що її створила впродовж останньої третини XVI ст. власне еліта Речі Посполитої, яка вважала використання козаків в якості мілітарної сили, здатної забезпечити охорону своїх південно-східних кордонів, “ідеальним варіантом”³⁴. Водночас, звертається увага на те, що до кінця XVI ст. еліта Речі Посполитої сприймала козацтво як “іншу версію хлопства”, в результаті чого польська політика щодо Війська Запорозького не могла бути результативною³⁵. У контексті польсько-українських відносин середини XVII ст. дослідник відзначає недалекоглядність річпосполитеських урядовців, шляхти та магнатів, які не зуміли піднятися над своїми становими інтересами. З

³² J. Dąbrowski, *Proby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne*, Соціум: Альманах соціальної історії, голов. ред. В.А. Смолій, К. (Ін-т історії України НАН України) 2007, вип. 7, с. 154–155.

³³ P. Kroll, *Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwa w latach 1658–1660*, Warszawa 2008, s. 395–396.

³⁴ M. Franz, *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku*, Toruń (Adam Marszałek) 2006, s. 387, 394–395.

³⁵ *Ibid.*, s. 386–387.

цієї ж причини, на думку М. Франца, не була втілена в життя “візія Руського Князівства”, яку він називає “найповнішою формою реалізації ідеї козацької держави..., найближчою очікуванням в Україні”³⁶.

М. Нагельський у контексті висвітлення військових аспектів протистояння Речі Посполитої з українсько-татарськими й шведськими військами впродовж 1648–1660 рр. у своїх працях показав також ставлення і конкретні заходи щодо козацької України різних представників політичної еліти держави (королів Владислава IV і Яна Казимира, коронного польного гетьмана М. Калиновського, литовського польного гетьмана Я. Радзивілла та ін.)³⁷.

Про позицію представників політичної еліти ВКЛ щодо козацької України в середині XVII ст., насамперед Я. Радзивіла, важлива інформація міститься в працях В. Бернацького³⁸, К. Бобятинського³⁹, Г. Віснера⁴⁰,

³⁶ M. Franz, *Op. cit.*, s. 400.

³⁷ M. Nagielski, *Armia koronna wobec sojuszu kozacko-tatarskiego w latach 1648–1654*, Rzeczpospolita w dobie Trylogii, Warszawa 1999, s. 17–26; M. Nagielski, *Batalia pod Zborowem 1649 r. Jana Kazimierza Wazy – Mity a rzeczywistość!*, Покликання. Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика, редкол. П. Сохань, А. Бойко, В. Брехуненко та ін., К. 2010, с. 39–66; M. Nagielski, *Kampania zimowo-wiosenna 1651 roku hetmana polnego koronnego Marcina Kalinowskiego przeciwko Kozakom*, Przegląd Wschodni, t. 5, z. 3 (1999) 413–434; M. Nagielski, *Konsepce prowadzenia działań przeciwko szwedom w dobie potopu w latach 1655–1660*, Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku, pod red. Mirosława Nagielskiego, Warszawa (DiG) 2007, s. 165–181; M. Nagielski, *Kozaczyzna czasów Władysława IV (1632–1648)*, Przegląd Wschodni, t. 1, z. 4 (1991) 791–816; M. Nagielski, *Kozacy w silach zbrojnych Rzeczypospolitej w I połowie XVII wieku*, Od Żółkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX wieku, red. J. Wojtasik, Warszawa 2000, s. 35–55; M. Nagielski, *Janusz Radziwiłł hetman polny litewski w świetle dzienników kancelaryjnego z lat 1649–1652*, Radziwiłłowie: obrazy literackie, biografie, świadectwa historyczne. Red. Krzysztof Stępnik, Lublin (Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej) 2003, s. 305–316; M. Nagielski, *Relacje Zbaraskie z Księgi pamiętniczej Jakuba Michałowskiego a “Ogniem i Mieczem” Henryka Sienkiewicza*, Epoka “Ogniem i Mieczem” we współczesnych badaniach historycznych, Warszawa 2000, s. 155–172.

³⁸ W. Biernacki, *Powstanie Chmielnickiego. Działania wojenne na Litwie w latach 1648–1649*, Zabrze 2006, 312 s.

³⁹ K. Bobiatynski, *Kampania zimowo-wiosenna wojsk Janusza Radziwiłła 1654–1655*, Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremi Maciszewskiemu, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 173–198; K. Bobiatynski, *Od Smolenska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwa, 1654–1655*, Zabrze (Inforteditions) 2004, 286 s.; K. Bobiatynski, *Panorama postaw ludności Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec agresji moskiewskiej w latach 1654–1655*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, t. XLIII (2007) 5–21; K. Bobiatynski, *W cieniu Berestecka. Działania militarne armii litewskiej przeciwko Kozakom w 1651 roku*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, r. XIV (LXV), nr. 3 (2013) 7–30.

⁴⁰ H. Wisner, *Janusz Radziwiłł 1612–1655, wojewoda wileński, hetman wielki litewski*, Warszawa 2000, 270 s.; H. Wisner, *Janusz Radziwiłł wobec wybuchu powstania 1648 roku od śmierci Władysława IV do elekcji Jana Kazimierza*, Україна в Центральній-Східній Європі, К. 2000, с. 182–196; H. Wisner, *Król i car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1995; H. Wisner, *Wielkie Księstwo Litewskie w przededniu potopu*, Rzeczpospolita w latach Potopu, pod red. J. Muszyńskiej, J. Wijaczki, Kielce 1996, s. 11–20.

К. Коссаржецького⁴¹ та М. Матвійова⁴². А. Боров'як розкрив позицію щодо “козацької проблеми” у 1647 – на початку 1648 рр. короля Владислава IV, канцлера Є. Оссолінського та коронного гетьмана М. Потоцького⁴³. Т. Васілевський показав бачення сутності “козацької проблеми” та шляхів її розв’язання руським воєводою І. Вишневецьким⁴⁴, Є. Ключовський – позицію відомого військового і державного діяча середини XVII ст. Є.С. Любомирського⁴⁵, а Д. Мілевський – М. Потоцького⁴⁶. Окремі заходи представників політичної еліти Польсько-Литовської держави у пошуку шляхів врегулювання конфлікту з козацькою Україною у 1652–1653 рр. та їх обговорення під час сеймових засідань висвітлюються у працях Т. Цесельського⁴⁷. Про заходи прихильників як радикальних, так і поміркованих кроків щодо козацької України згадують у своїх працях Р. Романський⁴⁸ і В. Серчик⁴⁹. Невдалу спробу польської правлячої верхівки у 1650 р. залучити козацьку Україну до польсько-кримського антіросійського військового союзу висвітлив Я. Середика⁵⁰. Т. Хинчевська-

⁴¹ К. Коссаржецький, *Велике князівство Литовське і Гадяцька унія*, Гадяцька унія 1658 року, редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін., К. 2008, с. 177–227.

⁴² М. Matwijow, *Koncepcje polityki Janusza Radziwiłła w latach 1648–1655. Proba interpretacji*, Z dziejów i tradycji Srebrnego Wieku. Studia i materiały pod red. J. Pietrzaka / Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław 1990, № 1108, Historia, LXXV, s. 33–42; М. Matwijow, *Próby mediacji hetmana litewskiego J. Radziwiłła w konflikcie polsko-kozackim w latach 1653–1655*, Wrocławskie studia wschodnie 5 (2001) 10–32.

⁴³ А. Borowiak, *Kozaczyzna w przededniu powstania Bohdana Chmielnickiego (1635–1648)*, Epoka “Ogniem i mieczem” we współczesnych badaniach historycznych. Zbiór studiów pod redakcją Mirosława Nagielskiego, Warszawa (Wydawnictwo DiG) 2000, s. 25–44.

⁴⁴ Т. Wasilewski, *Działalność polityczna i wojskowa Jeremiego Wiśniowieckiego*, Epoka “Ogniem i mieczem” we współczesnych badaniach historycznych. Zbiór studiów pod redakcją Mirosława Nagielskiego, Warszawa (Wydawnictwo DiG) 2000, s. 69–84.

⁴⁵ W. Kłaczewski, *Jerzy Sebastian Lubomirski*, Wrocław (Zakł. Nar. im. Ossolińskich) 2002, 297 s.

⁴⁶ D. Milewski, *Hetman wielki koronny Mikołaj Potocki wobec powstania kozackiego w 1650 r.*, Studia historyczno-wojskowe, pod red. K. Bobiatyńskiego, P. Gawrona, M. Nagielskiego, Zabrze (Inforteditons) 2008, s. 113–128.

⁴⁷ Т. Ciesielski, *Kampania żwanięcka 1653 r.*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, Białyсток 2004, t. 41, s. 27–60; Т. Ciesielski, *Od Batohu do Żwańca: Wojna na Ukrainie, Podolu i o Moldawię 1652–1653*, Zabrze (Inforteditons) 2007, 334 s.; Т. Ciesielski, *Sejm brzeski 1653 r. Studium z dziejów Rzeczypospolitej w latach 1652–1653*, Toruń 2004, 308 s.

⁴⁸ R. Romański, *Beresteczko 1651*, Warszawa (Bellona) 1994, 212 s.; R. Romański, *Kozaczyzna*, Warszawa 1999, 213 s.; R. Romański, *Wojny kozackie*, Warszawa (Bellona) 2012, 248 s.

⁴⁹ W.A. Serczyk, *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku*, Kraków (Avalon) 2008, 367 s.; W.A. Serczyk, *Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651*, Warszawa 1998, 369 s.; W. Serczyk, *Ukraina w latach 1569–1795*, s. 253–277; W. Serczyk, *W poszukiwaniu pokoju. Ostatnia misja Jakuba Śmiarowskiego*, Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność, Toruń 1996, s. 269–278.

⁵⁰ J. Seredyka, *Nieudana próba włączenia w 1650 r. Kozaków Zaporoskich do antyrosyjskiego sojuszu polsko-tatarskiego*, Między Wschodem a Zachodem Rzeczypospolita XVI–XVIII w., Warszawa 1993, s. 125–132; J. Seredyka, *Rozprawy z dziejów XVI i XVII wieku*, Poznań 2003, 311 s.; J. Seredyka, *Stosunki ukraińsko-rosyjskie w 1648 r.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Warszawa 1960, nr. 3, s. 157–189.

Геннель звернула увагу на ставлення урядовців до Гадяцького договору, зокрема в контексті відповідності його змісту інтересам Речі Посполитої⁵¹. М. Дроздовський показав сприйняття Гадяцької угоди шляхтою⁵².

Проблема ставлення представників політичної еліти Речі Посполитої до вимог української сторони щодо ліквідації унії та їх заходи в контексті її збереження висвітлена у працях А. Міроновича⁵³.

Варто відзначити також доробок Ю. Геровського, який звернув увагу на політику урядовців Речі Посполитої щодо козацької України. Слушним є висновок історика, що “перед загрозою бурі, що надходила зі сходу та з півночі, польсько-литовська влада не спромоглася на перетворення Речі Посполитої у фактичну монархію трьох народів: польського, литовського й руського”. Водночас, крок, зроблений річпосполитською елітою у 1658 р. (Гадяцький договір), вважав запізнілим і важким для сприйняття з обох сторін, причиною чого називав “море братньої крові”, пролітої за 10 років боротьби⁵⁴.

Отже, в польській історіографії започатковано виокремлення в середовищі політичної еліти Речі Посполитої “мирного” і “військового” угруповань щодо шляхів розв'язання “української проблеми”, відзначено розбіжності в позиціях окремих коронних і литовських сановників, показано обговорення “української проблеми” на сеймах 1648–1652 рр., висвітлено окремі заходи представників владних кіл Речі Посполитої щодо козацької України після нападу у 1655 р. Швеції та звернено увагу на ставлення урядовців до Гадяцького договору.

⁵¹ T. Chynczewska-Hennel, *Idea unii hadziackiej – pięćdziesiąt lat później*, Kwartalnik Historyczny, r. CIX, nr. 3 (2002) 135–146; T. Chynczewska-Hennel, *Od Unii Brzeskiej do Hadziackiej – dzieje porażki czy szansy?*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze 4–5 (1997) 105–117.

⁵² M.R. Drozdowski, *Unia Hadziacka w opinii szlacheckiej*, 350-lecie unii hadziackiej (1658–2008), Warszawa (Wydawnictwo “DiG”) 2008, s. 133–153.

⁵³ A. Mironowicz, *Kwestia prawosławia w ustaleniach hadziackich i konstytucji zatwierdzającej*, 350-lecie unii hadziackiej (1658–2008), Warszawa (Wydawnictwo “DiG”) 2008, s. 203–222.

⁵⁴ J.A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763)*, Wielka Historia Polski, Kraków 2001, t. V, s. 46.